

*Андрій Жив'юк\**  
(Рівне)

## **«Інструменталізована церква»: використання компартійною номенклатурою представників релігійних конфесій у збройній боротьбі на Західній Волині й Поліссі у 1940-х рр.**

*У статті розглядаються окремі аспекти провокаційного використання компартійною номенклатурою представників православного та католицького кліру на Західній Волині й Поліссі в 1940-х рр. Робиться висновок, що комуністична влада розглядала релігійні конфесії суто як інструмент утвердження тоталітарного режиму.*

*Ключові слова:* Західна Волинь, Полісся, Рівненська область, Російська православна церква, Римо-католицька церква, компартійна номенклатура, радянсько-німецька війна (Велика Вітчизняна війна), післявоєнний період.

Велика Вітчизняна війна (цей пропагандистський термін якнайкраще відповідає розглянутому нижче історичному сюжетові, оскільки резонує з патріотичним чином Російської православної церкви, здійсненим у 1941–1945 рр. її екзархом, кліром і вірними) внесла перелом у взаємини керівництва

---

\* *Жив'юк А.А.* — кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України, Міжнародний економіко-гуманітарний ун-т ім. С. Дем'янчука (Рівне).

ВКП(б) й РПЦ, нормалізувавши стосунки держави і церкви. Апофеоз державно-церковного порозуміння настав у вересні 1943 р., коли з волі вождя було укладено т. зв. «сталінський конкордат». На знаменитій зустрічі Й. Сталіна з трьома митрополитами — місцеблюстителем патріаршого престолу митрополитом Сергієм (Страгородським), Ніколаєм (Ярушевичем) і Алексієм (Симанським) — вони отримали пропозиції, про які, на думку професора Московської духовної академії А. Светозарського, «не могли й мріяти, тобто, їм дозволили все»<sup>1</sup>: обрання патріарха (ним 8 вересня 1943 р. став Сергій (Страгородський)), відкриття храмів, рукоположення священників, звільнення репресованого духовництва, припинення (за допомогою влади) обновленського розколу, відкриття духовних навчальних закладів — єпархіальних курсів, семінарій та академій, видання «Журналу Московської патріархії» та ін.<sup>2</sup>

Чим би не керувався Й. Сталін, здійснюючи різкий політичний поворот стосовно православної церкви, це рішення мало в роки війни свою передісторію. Уже 22 червня 1941 р. митрополит Сергій звернувся до пастви РПЦ із закликом «стати на захист Вітчизни». А всього за воєнні роки патріарший місцеблюститель видав понад 20 патріотичних послань. Водночас до вірних своєї церкви покликалися інші ієрархи РПЦ. Так, у першу річницю початку війни, 22 червня 1942 р., митрополит київський і галицький Ніколай (Ярушевич) звернувся з посланням до пастви, що залишилася на окупованій території:

«Виповнився рік, як фашистський звір заливає кров'ю нашу рідну землю. Цей ворог оскверняє наші святі храми Божі. І кров убієнних, і розорені святині, і зруйновані храми Божі — все волає до неба про помсту!.. Свята церква радіє, що серед вас на святу

---

<sup>1</sup> Война миров: Русская православная церковь в годы Великой Отечественной войны. Интервью с профессором МДА Алексеем Светозарским // <http://www.pravoslavie.ru/smi/391.htm>

<sup>2</sup> *Поспеловский Д.В.* Русская православная церковь в XX веке / Д. В. Поспеловский. – М.: Республика, 1995. – С. 187–190.

справу порятунку Батьківщини від ворога повстають народні герої — славні партизани, для котрих немає більшого щастя, як боротися за Батьківщину та, якщо потрібно, померти за неї»<sup>3</sup>.

Представники кліру РПЦ, які перебували на окупованій німецькими військами території, зокрема на Західній Волині й Поліссі, поширювали послання митрополитів і патріарха (усно й через листівки), виголошували патріотичні, антинімецькі проповіді, переховували червоноармійців і поранених партизанів, відспівували полеглих, виконували обов'язки зв'язкових (часто церкви служили місцем партизанських явок). За ці та інші вчинки багато священників були скарані на смерть нацистською владою, ряд духовних осіб отримали згодом радянські урядові нагороди<sup>4</sup>.

Окрім вказаних форм участі представників православного кліру в антинацистському русі опору, які узгоджувалися з їх саном і духовним статусом, непоодинокими були випадки переступу ними християнських заповідей і безпосередньої участі в діях, що вимагали нехтування мораллю, а то й вели до насильства. Як правило, до цього їх провокували ті чи інші представники компартійної номенклатури. Вказана проблема до сьогодні не сформульована й не висвітлена в науковій літературі. Даний розгляд окремих її аспектів (в контексті діяльності не тільки православного, але й като-

---

<sup>3</sup> *Шкаровский М.В.* Русская православная церковь при Сталине и Хрущёве / М. В. Шкаровский. – М.: Крутицкое Патриаршее Подворье, 1999.

<sup>4</sup> *Мышенцев Н.* Положение и деятельность Русской православной церкви в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / Н. Мышенцев, В. Якунин. – Самара: Самарский ун-т, 2001. – 400 с.; див.: <http://his.1september.ru/2004/17/14.htm>: *Якунин Вадим.* Не прекращалась молитва «О стране нашей, властех и воинстве ея...»: Патриотическая деятельность духовенства и верующих на оккупированных фашистами территориях СССР; див.: <http://www.pagez.ru/olb/281.php>: *Дамаскин И.А., Кошель П.А.* Энциклопедия Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – М.: Красный пролетарий, 2001; Священник Александр Колесов. Русская православная церковь в период Великой Отечественной войны // Московские епархиальные ведомости. – 2005. – № 3/4.

лицького кліру) виказує одночасно актуальність і мету дослідження.

Джерельну базу становлять матеріали місцевих та республіканського партійних комітетів КП(б)У, що зберігаються в ДАРО й ЦДАГО України, архівно-кримінальні справи репресованих священників з архіву управління СБ України у Рівненській області, окремі опубліковані документи.

На початку, задля уникнення закидів в упередженості й вибірковості, зробимо принципове зауваження: таке ж маніпулювання церквою й церковниками, яке мало місце з боку радянської партноменклатури, практикували й функціонери ОУН, але це не є предметом розгляду в даній статті. Наведемо лише один приклад. Як засвідчив на допиті 18 лютого 1944 р., після арешту органами НКВС, православний священник Олексій Гуменюк<sup>5</sup>, у вересні 1943 р., ознайомившись з рішеннями III Надзвичайного збору ОУН, які містили положення про відокремлення церкви від держави, він висловив незгоду і вирішив оприлюднити свої думки перед крайовим провідником ОУН на ПЗУЗ (північно-західні українські землі) Дмитром Клячківським. Отримавши таку можливість, О. Гуменюк на влаштованій йому зустрічі з «Охрімом» (Д. Клячківським) висловився проти прийнятого рішення.

«У відповідь на мій протест, — зафіксував слідчий зі слів О. Гуменюка, — “Охрім” мене, як представника від православної церкви,

---

<sup>5</sup> *Гуменюк Олексій Андрійович* («Орлик»), народився 15 березня 1919 р. у с. Чорніводи Острозького повіту Волинської губернії, закінчив Рівненську українську гімназію (1939 р.), у 1939–1941 рр. вчителював у Вітківській школі Гоцанського р-ну Рівненської обл. Наприкінці 1941 р. висвячений на священника в Почаївській лаврі, із серпня 1942 р. посідав парафію у с. Бугрин на Рівненщині, виконував обов'язки благочинного. Будучи симпатиком ОУН, у кінці липня 1943 р. переходить як священник до УПА. Затриманий 17 лютого 1944 р. у с. Липки Межиріцького р-ну Рівненської обл., засуджений 5 травня 1944 р. за ст. 54-1а і 54-11 КК УРСР до вищої міри покарання, розстріляний 24 червня 1944 р. у м. Києві (див.: *Марчук І.В.* Командир УПА–Північ Дмитро Клячківський — «Клим Савур» / І.В. Марчук. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2009. – С. 161).

почав критикувати за відсутність патріотизму. Як приклад навів діяльність греко-католицької і римо-католицької церков. На його думку, вони проводять серед населення активну патріотичну роботу. На завершення розмови “Охрім” мені заявив, що внаслідок того, що православна церква не проявила себе у боротьбі за незалежність української держави, ми були змушені винести рішення про відокремлення її від держави. [...] “Охрім” просив мене передати священикам православної церкви, щоби вони своєю активною громадською позицією намагалися добитися впливового стану у майбутній так званій “незалежній соборній українській” державі»<sup>6</sup>.

Представники компартійної номенклатури взамін за лояльне ставлення до служителів культу так само намагалися добитися готовності надати будь-яку необхідну допомогу і сприяння партизанському рухові й радянській владі. Так, настоятель церкви села Сварицевичі Дубровицького району Рівненської області протоієрей Іван Рожанович використувався як партизанський зв'язковий, інформатор та парламентар, вступаючи в тісний контакт із місцевою окупаційною адміністрацією та поліцією. Як подає В. Якунін, із метою звільнення партизанських заручників і перевербування козачого загону РОА та частин поліцейського гарнізону,

«з особистою участю отця Іоанна здійснювалися ризиковані кроки “човникової дипломатії” між бургомістром міста Висоцька Тхоржевським, комендантом поліції полковником Фоміним і партизанським командуванням».

Окрім того, у січні 1943 р. І. Рожанович реалізував «військову хитрість» радянського командування на переговорах з есесівським полковником, керівником каральної експедиції проти «партизанського краю», переконавши того у силі партизан і необхідності відступу<sup>7</sup>.

В. Якунін подав також інформацію про благочинного Морочнівського району Рівненської області протоієрея В'ячес-

---

<sup>6</sup> ГДА СБ України, Рівне, спр. П-9044 (архівно-кримінальна справа Гуменюка Олексія Андрійовича), арк. 18.

<sup>7</sup> Див.: <http://his.1september.ru/2004/17/14.htm>: *Якунин Вадим*. Не прекращалась молитва «О стране нашей, властех и воинстве ея...».

лава Навроцького, який у період німецької окупації не полишав канонічного спілкування з Московською патріархією, одночасно допомагаючи партизанському рухові. Коли на початку 1943 р. був розгромлений німецький гарнізон у Морочному, отець В'ячеслав зустрів партизанів великоднім передзвоном. На честь звільнення відбувся урочистий мітинг, де на трибуні, поруч із командирами партизанських загонів, стояли благочинний В. Навроцький і настоятель муравинської церкви Михайло Гребінка. Від імені духівництва РПЦ перший звернувся зі словами вдячності до партизанів, завітавши, що

«ми, віруючі люди, будемо завжди допомагати і молитися за полеглих ваших товаришів і за вас»<sup>8</sup>.

Дещо інакше інтерпретував цей та інші випадки порозуміння між Рівненським підпільним обкомом КП(б)У та кліром РПЦ на Поліссі комісар партизанського з'єднання під командуванням Василя Бегми Михайло Корчев<sup>9</sup>. У виступі 20 березня 1944 р. на обласній нараді партійного активу було чітко означено лінію обкому стосовно церкви, розставлено виразні ідеологічні акценти, тому він вартий розлогого цитування. М. Корчев, зокрема, констатував:

«Зараз у селах авторитетною фігурою є священик і вчитель. Там, де священик із партизанами — село партизанське, де

---

<sup>8</sup> Див.: <http://his.1september.ru/2004/17/14.htm>: *Якунин Вадим*. Не прекращалась молитва «О стране нашей, властех и воинстве ея...».

<sup>9</sup> *Корчев Михайло* (1910 р.н.), член ВКП(б) з 1939 р., служив у 33-й легкотанковій дивізії Білоруського військового округу. На початку німецько-радянської війни неподалік від Бобруйська потрапив в оточення і полон. Після втечі у вересні 1941 р. з концтабору створив підпільну організацію, а в березні 1942 р. — партизанський загін, який діяв на території Морочнівського р-ну Рівненської обл. Із лютого 1943 р. — заступник командира з'єднання партизанських загонів Рівненської області по розвідці, згодом — комісар партизанського з'єднання № 1. Після відновлення на Рівненщині радянської влади — заступник голови облвиконкому. 1 серпня 1944 р. бюро Рівненського обкому КП(б)У поновило М. Корчева в членах ВКП(б), оскільки свій партійний квиток він знищив, перебуваючи в німецькому концтаборі (див.: ДАРО, ф. 400, оп. 1, спр. 17, арк. 95–96).

священик–націоналіст — село з націоналістами. У нас був такий факт, що на нашій території духівництво розділялось на три частини: одні пішли служити на користь радянської влади, на користь російського народу, частина духовенства пішла до націоналістів і частина до німців, але коли німці відходили, звісно, більший відсоток з них пішли до партизанів і незначний відсоток — до націоналістів. Був такий випадок, коли дев'ять священиків прийшли до мене й кажуть: “Ми хочемо написати листа митрополиту Сергію, але без єпископа, який керує в нашому районі, на нашій території, без його санкції ми не маємо права”. Я кажу: “Спробую зв'язатися з єпископом; з яким накажете?”. Вони говорять, що “з луцьким не можна, це націоналіст, з пінським не можна, тому що це фашист, з ковельським Михайлом можна”<sup>10</sup>. Довелося відправити до нього делегацію й у відповідь отримали санкцію щодо надіслання листа.

Духівництво відіграло велику роль на селі. Коли приїжджали в міста і села наші генерали, Герої Радянського Союзу — т. Федоров і т. Бегма<sup>11</sup>, усе село виходило з хлібом і сіллю на чолі зі

---

<sup>10</sup> Очевидно, ідеться про владик: митрополитів луцького Полікарпа (Петра Сікорського) і пінського — Олександра (Миколу Іноземцева) та єпископа володимир-волинського (ковельського) Мануїла (Михайла Тарнавського). Існують свідчення щодо контактів із радянськими партизанами не тільки єпископа Мануїла, а й митрополита Олександра. Так, благочинний Пінського західного округу, протоієрей Косма Раїна передавав митрополитові Олександрові отримані через партизанів газети й листівки, видані Московською патріархією. За свідченням командира партизанського з'єднання, Героя Радянського Союзу генерал-майора В. Коржа, у нього був встановлений зв'язок з митрополитом Олександром, якому через підпільників вручались різні вказівки, поради, як вести роботу проти окупантів; владика проводив із цих питань наради з духівництвом Пінської єпархії. Восени 1943 р. до партизанського загону імені С. Г. Лазо, що базувався поблизу Пінська, із Москви літаком прибула група особливого призначення, завданням якої була зустріч із митрополитом УАПЦ Олександром (Іноземцевим), передача йому особистого листа патріарха Сергія й переговори про його виліт спецлітаком до Москви для зустрічі з останнім (митрополит відмовився від такого кроку через можливі провокації проти його оточення й важкохворої матері, водночас він добре прийняв і переховував на період комендантської години підпільників Н. Чалея і С. Жаріна) (*див.*: <http://his.1september.ru/2004/17/14.htm>: Якунин Вадим. Не прекращалась молитва «О стране нашей, властех и воинстве ея...»).

<sup>11</sup> В. Бегма Героєм Радянського Союзу не був.

священиком зустрічати генералів. Це було справжнє свято в тилу ворога, наприклад, у селах Привитівка, Муравин, Морочне і т.д. для партизанів на честь зустрічі генералів було приготовлено обід на 26 столів (звісно, з горілкою). Це був великий мітинг, на якому були присутні до 2000 чол., 7 священиків і в тому числі отець благочинний Навроцький і отець Михайло Гребінка (тов. Бегма: “Ти так розповідаєш, що тобі можуть пред’явити зв’язок з попами”) (у залі сміх).

Священики висловлювалися на цьому “мітингові”, і Навроцький прямо заявив, що “досить сидіти на двох стільцях, пора перейти на твердий російський стілець, який подолає все те, що стоїть на його шляху”. Він закликав народ до боротьби проти фашистів, він проклинав українських націоналістів як зрадників свого народу, як помічників фашизму. Це мало велике значення, і не випадково цей район став партизанським районом, таким районом, де ми впродовж всього часу черпали кращі кадри партизанів, кращих зв’язкових, розвідників, підричників»<sup>12</sup>.

М. Корчев пропонував розвивати такі контакти й надалі, проти чого принципово не заперечував перший секретар обкому КП(б)У В. Бегма, наголосивши, що священиків «використовувати потрібно, щоб вони допомагали піднімати слов’янські народи на боротьбу зі спільним ворогом — фашизмом». Проте він застеріг від «опори на священиків». Відзначивши, що М. Корчев «прекрасно розповів досвід із партизанського життя», В. Бегма налаштував актив:

«Маю попередити, щоб у цьому питанні не було іншого повороту, щоб не зрозуміли т. Корчева неправильно, щоб не зрозуміли так, що потрібно опиратися на священиків. Звісно, опиратися на них ми не будемо, а будемо опиратися на маси трудящих міста й села, а до священиків ставлення залишається таким, яким було за програмою нашої партії і Конституції».

В. Бегма категорично відкинув імовірність надання партійними органами допомоги в будівництві й здійсненні ремонту храмів, наголосивши на недопущенні втручання священиків у державні справи<sup>13</sup>.

---

<sup>12</sup> Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. 400, оп. 1, спр. 22, арк. 36–37.

<sup>13</sup> Там само, арк. 65.



Відомі випадки створення збройних загонів і керівництва ними з боку священників за погодженням із Рівненським підпільним обкомом КП(б)У й обласним штабом партизанського руху. Зокрема, священник села Гута Степанська Рівненської області отець Маріан очолив загін самооборони, узгодивши всі організаційні питання з партизанським командуванням зі з'єднання В. Бегми. Для цього він зустрівся з місцевим католицьким ксьондзом Штефаном і переконав його об'єднати зусилля для боротьби з окупантами. Священнослужителі знайшли спільну мову й створили спільний загін з тридцяти чоловік, який до приходу Червоної армії захищав сім'ї й будівлі від націоналістів<sup>14</sup>.

Відповідно до наказу УШПР від 31 липня 1943 р. та наказу Рівненського обласного штабу партизанського руху від 15 серпня 1943 р., серед інших було створене польське партизанське з'єднання № 3, яким командував спочатку Куницький, а згодом Р. Сатановський<sup>15</sup>. На думку польських авторів, з'єднання генерала В. Бегми об'єднало більшість польських підрозділів, що діяли в радянському партизанському русі<sup>16</sup>. Співпраця католицького кліру з радянськими представниками здійснювалась як через з'єднання, контрольовані В. Бегмою, так і через загони спеціального призначення НКВС. Характерним її прикладом може служити випадок з Антоном Хоміцьким, 1909 року народження, який походив із с. Самолкі Великі Вишкінського району Білостоцької області, мав вищу духовну освіту, під час німецької окупації і деякий час після неї служив настоятелем католицького храму в м. Клесові.

---

<sup>14</sup> Див.: <http://his.1september.ru/2004/17/14.htm>: *Якунин Вадим*. Не прекращалась молитва «О стране нашей, властех и воинстве ея...».

<sup>15</sup> Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О. Бажан, А. Кентій, В. Лозицький, О. Ткач. – К.: Парламентське видво, 2001. – С. 97.

<sup>16</sup> Див.: <http://joanerges.livejournal.com/351296.html>: *Ясяк Марек*. Поляки в радянському партизанському русі в роки Другої світової війни.

16 лютого 1945 р. А. Хоміцький був заарештований УНКДБ у Рівненській області та 5 лютого 1946 р. засуджений військовим трибуналом військ НКВС Рівненської області за «проведення антирадянської агітації серед польського населення»<sup>17</sup>. Річ у тім, що костел різко негативно відреагував на положення Люблінської угоди між урядом УРСР і ПКНВ (Польським комітетом національного визволення) про «евакуацію польських громадян з території СРСР». 17 вересня 1944 р., через тиждень після підписання угоди, у м. Рокитному відбулась нарада щодо її обговорення за участю місцевого ксьондза Фольта, священиків із Сарн, Клесова та Лівачів. Виїхавши після наради в польське село Старики Рокитнівського району клесівський ксьондз А. Хоміцький оголосив віруючим: «Скоро буде переміна. Усі поляки повинні сидіти на місцях. Це земля наша»<sup>18</sup>.

У звинуваченні, висунутому слідством А. Хоміцькому 12 січня 1946 р., ішлося також про те, що у січні 1942 р. на похоронах кількох поляків, розстріляних органами радянської влади за «антирадянську підривну діяльність» при відступі Червоної армії з Клесова, той

«виступав із промовою, в якій висловлював наклепницькі домисли стосовно СРСР і його уряду, вихваляв розстріляних ворогів радянського народу і закликав присутніх мстити за них усім радянським патріотам».

Слідство встановило, що в 1943 р. у Клесівському районі діяла підпільна антирадянська організація ПЗП. А. Хоміцький закупляв для неї боеприпаси, продукти<sup>19</sup>, отримуючи кошти від керівника Сарненської організації ПЗП Ридзевського («Кобус»)<sup>20</sup>.

---

<sup>17</sup> ГДА СБ України, Рівне, спр. П-54 (архівно-кримінальна справа Хоміцького Антона Йосиповича).

<sup>18</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 892, арк. 163.

<sup>19</sup> ГДА СБ України, Рівне, спр. П-54, арк. 89.

<sup>20</sup> *Ридзевський Владислав* («Кобус») — нар. 1887 р., комендант Сарненського інспекторату Армії крайової; заарештований 22 грудня 1944 р., засуджений військовим трибуналом військ НКВС Рівненсь-

Під час судового засідання 5 лютого 1946 р. А. Хоміцький на свій захист показав, що у серпні–вересні 1943 р. чотири рази повідомляв радянських партизанів про проходження поїздів через ст. Клесів, два рази передавав їм папір, через ксьондза с. Лівачі пересилав сіль, соду (по 20–30 кг), а також предмети дамського туалету, фарби. У грудні 1943 р. отримав лист від В. Лисаковського про дислокацію бульбівців, який передав німецькій жандармерії з метою їх знищення<sup>21</sup>. Але все ж А. Хоміцького було суворо покарано: за ст. 54-10, ч. II його засудили до 10 років виправно-трудових робіт та 5 років позбавлення політичних прав (із конфіскацією майна). Ув'язнення відбував у Воркуті.

27 грудня 1946 р. військова колегія Верховного суду СРСР скасувала вирок А. Хоміцькому «за недоведеністю обвинувачення» й закрила справу, підставою для чого, очевидно, послужило те, що на його захист стали учасники спецзагону НКВС «Переможці». Саме з цим формуванням, як з'ясувалось, активно співпрацював А. Хоміцький. У довідці, наданій колишнім заступником командира загону, начальником ТВ НКДБ Ковельської залізниці полковником В. Кочетковим, зазначалося:

«Колишнього ксьондза м. Клесово Хоміцького Антона Йосифовича я особисто не знаю, тобто особисто з ним не зустрічався, але мені відомо, що колишній житель Клесівського району Лисаковський В'ячеслав Олександрович, який був пов'язаний із нашим партизанським загonom, використовував ксьондза Хоміцького за нашим завданням. Так, наприклад: у 1942 р. Лисаковський від Хоміцького регулярно отримував дані військової розвідки, зокрема про наявність та озброєння німецького гарнізону в м. Клесово, які передавав нам, — мені особисто. У тому ж році за нашим завданням Хоміцький передав нам через Лисаковського деякі предмети дамського вжитку, якими ми забезпечили

---

кої області 1 серпня 1945 р. до 10 років виправно-трудових робіт; інформації про подальшу долю немає (*див.*: Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 6: Операція «Сейм». 1944–1946. – Варшава; Київ, 2007. – С. 590).

<sup>21</sup> ГДА СБ України, Рівне, спр. П-54, арк. 102.

нашу розвідницю-радистку, направлену нами у глибокий німецький тил для виконання спеціальних завдань. Від Хомітського Лисаковський отримав і передав нам акварельні фарби й кольорові олівці, потрібні нам у загоні для складання радянських гасел і плакатів. Лисаковський через Хомітського за нашим завданням передав до німецької жандармерії дані про місця стоянок банд українських націоналістів, тим самим ми їх підставили під удар німецьких карателів»<sup>22</sup>.

Варто зауважити, що заступництво колишніх «медведівців» (Д. Медведєв, О. Стехов, В. Кочетков) та їх кураторів із центрального апарату НКВС (П. Судоплатов) виявилось ефективним, урятувавши від ув'язнення не одного А. Хоміцького. Для ілюстрації згадаємо хоча б справу пов'язаних із М. Кузнецовим керівників здолбунівського підпілля, яких було звинувачено у зраді, проте втручання вказаних вище осіб призвело до закриття справ.

«Співпраця» між «партійно-радянським активом» і священниками різних конфесій продовжувалася й пізніше: із документів відомо про застілля і пиятики в 1944–1945 рр. у католицького ксьондза с. Лівачі Людвипільського району (з участю райпрокурора, райсудді й райвоєнкома), а в 1947 р. – у православних священників Зарічненського району (з участю керівника винищувальної групи і секретаря райкому) та ін.

6 березня 1944 р. на засіданні Людвипільського райкому КП(б)У розглянуто «антипартійний вчинок» райпрокурора Ф. Афанасьєва, який після пиятики з народним суддею району М. Анікіним у ксьондза с. Лівачі розпочав стрілянину з дрібнокаліберної гвинтівки. Стріляв він, як сказано у протоколі засідання райкому,

«на павліна, що сидів на сараї, у результаті цього павлін був убитий, який належав лівачівському ксьондзу».

Очевидно, засмучений священник удався з протестом до райкому та, що найцікавіше, райком КП(б)У цей епізод розглянув, наклавши на райпрокурора «за убівство павліна» стягнення<sup>23</sup>. Подібне могло статися лише за умови, коли

---

<sup>22</sup> ГДА СБ України, Рівне, спр. П-54, арк. 86.

<sup>23</sup> ДАРО, ф. 69, оп. 1, спр. 4, арк. 12.

заявник був важливою довіреною особою районного керівництва, яке негайно стало на його захист.

«Справа про павліна» мала значний резонанс: 13 серпня 1945 р., через півтора року (!) після вказаного інциденту у с. Лівачі, начальник райвідділу НКДБ П. Кудикін констатував на засіданні Людвипільського райкому КП(б)У, що «стосовно цього павліна багато балакали»<sup>24</sup>, а на засіданні райкому 30 жовтня 1945 р. представник Рівненського обкому КП(б)У Івончик задавався питанням:

«Ось убив [Афанасьєв] павліна у ксьондза, за що?»<sup>25</sup>.

До протоколів засідань Людвипільського райкому КП(б)У потрапив ще один епізод, пов'язаний з лівачівським ксьондзом. 9 березня 1945 р. розглядалось питання про райвоєнкома Кир'янова, який

«не виконав вказівки райкому КП(б)У, у день міжнародного комуністичного жіночого свята 8-го березня не виїхав за вказівкою райкому КП(б)У у село Яцкевичі для проведення загальних зборів жінок, а самовільно виїхав зі своїми співробітниками райвійськомату у село Лівачі, і влаштували в квартирі ксьондза пиятику з музикою».

Райком ухвалив притягнути Кир'янова до партійної відповідальності<sup>26</sup>.

Улітку 1947 р. на ім'я редактора газети «Известия» Л. Ільїчова надійшла доповідна записка від кореспондента цього видання А. Стекольниковою «Про становище в Рівненській області», в якій повідомлялося про численні порушення тут «соціалістичної законності». Документ, за рішенням секретаріату ЦК ВКП(б) від 9 липня 1947 р. (контроль за ним здійснював секретар ЦК ВКП(б) А. Кузнецов), було передано на розгляд ЦК КП(б)У. «Для пояснення по суті висунутих звинувачень керівництву Рівненської області» секретар Рівненського обкому партії В. Бегма спеціально викликався в ЦК КП(б)У.

---

<sup>24</sup> ДАРО, ф. 69, оп. 1, спр. 17, арк. 57.

<sup>25</sup> Там само, арк. 64а.

<sup>26</sup> Там само, арк. 17, 17а.

Окрім того, область, відповідно до вказівки першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича, відвідала комісія на чолі з секретарем ЦК КП(б)У Д. Мануїльським із метою розслідування «фактів порушення соціалістичної законності».

На нашу думку, лист А. Стекольникова, коли зважити на занадто оперативну та серйозну реакцію на нього ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, був інспірований щойно присланим в Україну секретарем ЦК КП(б)У Л. Кагановичем для «прочистки» партійних кадрів, розставлених до того в республіці М. Хрущовим. Секретар Рівненського обкому В. Бегма, тісно пов'язаний із М. Хрущовим ще з 1939 р., і рівненський керівний «партизанський клан», як одне з найпотужніших такого роду утворень в УРСР, виявилися надто привабливою для цього мішенню. Розпочата проти рівненської компартійної верхівки атака зрештою не була доведена до кінця, причиною чому могло стати зняття Й. Сталіним «опали» з М. Хрущова і відкликання Л. Кагановича з України.

Серед наведених у доповідній записці А. Стекольникова фактів фігурував такий. У Зарічненському районі була організована нарада й колективна пиятика з участю, з одного боку, православних священників, з іншого — секретаря райкому партії Строна, керівника винищувальної групи та інших, невстановлених, осіб. Характерно, що автора й високопоставлених читачів доповідної у цьому випадку зацікавив не стільки сам факт й мета подібного зібрання, як бійка, учинена після пиятики бійцем винищувальної групи з секретарем райкому Строною<sup>27</sup>.

Підсумовуючи, можемо стверджувати про цілком усвідомлене й системне провокативне використання компартійною номенклатурою представників православного й католицького кліру під час збройної боротьби на Західній Волині й Поліссі в 1940-х рр. Попри досягнуті домовленості й порозуміння на вищому компартійному й церковному рівнях, комуністична влада продовжувала розглядати релігійні конфесії суто як інструмент для утвердження тоталітарного режиму.

---

<sup>27</sup> ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4955, арк. 13.

**Андрей Живюк. «Инструментализированная церковь»:  
использование компартийной номенклатурой  
представителей религиозных конфессий  
в вооружённой борьбе на Западной Волыни  
и Полесье в 1940-х гг.**

*В статье рассматриваются отдельные аспекты провокационного использования компартийной номенклатурой представителей православного и католического клира на Западной Волыни и Полесье в 1940-х гг. Делается вывод, что религиозные конфессии рассматривались коммунистической властью исключительно как инструмент для установления тоталитарного режима.*

*Ключевые слова:* Западная Волынь, Полесье, Ривненская область, Русская православная церковь, Римо-католическая церковь, компартийная номенклатура, советско-немецкая война (Великая Отечественная война), послевоенный период.

**Andrei Zhyviuk. «Instrumentalised church»: use of religious  
confessions representatives by communist party  
nomenclature in the armed fight in  
Western Volyn' and Polissia (1940 s).**

*In the article the separate aspects of the provocative use by the communist party nomenclature representatives of orthodox and catholic clergy in Western Volyn' and Polissia are researched. The author drew to the conclusion that religious confessions were considered by communist authorities exceptionally as an instrument of totalitarian regime approval.*

*Key words:* West Volyn', Polissia, Rivne region, Russian Orthodox church, Rome-Catholic church, communist party nomenclature, Soviet-German war (Great Patriotic War), post-war period.